

Anne Alexander: ISIS och kontrarevolutionen: på väg mot en marxistisk analys

[Ur *International socialism*, januari 2015. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Fyra år efter de arabiska revolutionerna 2011 verkar de förhoppningar som upproren väckte ha så gott som försvunnit. Libyen, Syrien och Irak utgör dystra variationer på temat ”misslyckade stater”.¹ Samtidigt ingriper en USA-ledd militärkoalition av västländer och deras arabiska allierade på nytt i norra Irak och Syrien, och rättfärdigar sin intervention med samma ”humanitära” vältalighet som gav täckmantel åt den katastrofala ockupationen av Irak efter 2003. I Egypten har diktaturen återuppstått i en till och med ännu mer våldsamt och blodig form än de värsta dagarna under Hosni Mubaraks styre, och dödade mer än 1.000 av muslimska brödraskapets anhängare på en enda dag 2013, och har under det efterföljande året fängslat mer än 40.000 politiska fångar och byggt upp en ny personkult kring fältmarskalk Abdul Fatah al-Sisi. Förtryckets järngrepp om Bahrain har inte lättat sedan upproret krossades där 2011.

Och över allt detta hänger, åtminstone i den bild av regionen som framträder i media i väst, Islamiska staten i Irak och Syriens (ISIS) uppkomst, nu också känd bara som Islamiska staten (IS) eller sin arabiska förkortning *Daesh*. Denna våldsamma, sekteristiska jihadistgrupp tog kontrollen över Mosul, Iraks näst största stad, i juni 2014. Den har fängslat media i väst med omskrivna vidrigheter, inklusive halshuggning av tillfångatagna brittiska och amerikanska medborgare och systematisk brutalitet mot kvinnor, religiösa minoriteter och muslimer med annan bakgrund än deras egen. När ISIS’ soldater ryckte fram i västra och norra Irak så genomförde de massakrer och massmord på medlemmar i den religiösa gruppen yazidier, shiitiska fångar i irakiska fängelser och män från stammen Albu Nimr, bara för att nämna en handfull exempel.²

Varför är ISIS så fascinerande? Det är frestande att förminska gruppens påverkan till våldspornografi på internet och hoppas att den kommer att göra slut på sig själv och slockna om man tittar åt ett annat håll. Men det lämnar alltför många frågor obesvarade. Är den en nywahhabitisk stat utformad efter de emirat som byggdes upp för två sekel sedan av den saudiska härskande familjen och de islamistiska präster som var deras allierade? Ett gäng utländska legoknektar under ledning av en överambitiös religiös krigsherre? Eller ett internationellt nätverk av utfrysade jihadistier? Är dess uppsving en återspeglning av ”den sunni-shiitiska förkastningslinjen”? Hur är det med kurderna? Vilken roll har USA, Gulfstaterna och Iran spelat under dess uppkomst?

Denna artikel utgör ett första försök att slå fast en dagordning för att svara på en del av dessa frågor. Den koncentrerar sig på tre primära uppgifter: för det första att skissera en övergripande teoretisk

1 Sameh Naguib, Phil Marfleet, John Rose och Alex Callinicos gav mycket hjälpsamma kommentarer om utkastet till denna artikel. Speciellt tack också till alla deltagarna på SWP:s skolningsmöte om ”Att analysera ISIS” den 22 november 2014, eftersom artikeln skrevs i ljuset av den intensiva och fruktbara diskussion som fördes där.

2 Chulov, och Lewis, ”Isis Jihadis Using Captured Arms and Troop Carriers from US and Saudis”, *Guardian* 8 September; ”Iraq: ISIS Abducting, Killing, Expelling Minorities”, *Human Rights Watch*, 19 juli 2014; ”Iraq: ISIS Executed Hundreds of Prison Inmates”, *Human Rights Watch*, 30 oktober 2014.

ram för att analysera ISIS ur ett marxistiskt perspektiv, och därefter mer i detalj undersöka det specifika irakiska sammanhang där ISIS först rotade sig, följt av en analys av samspelet mellan den syriska revolutionens nederlag och befästandet av Nuri al-Malikis auktoritära styre i Irak efter 2008. Fokuseringen på Irak återspeglar den nyckelroll som ISIS' nuvarande irakiska ledarskap spelar. Abu Bakr al-Baghdadi, som har lett gruppen sedan 2010, sägs vara från Samarra, smältdegeln under det sekteristiska inbördeskriget 2006-2007, även om han vid den tidpunkten uppenbarligen satt i amerikanskt förvar i Camp Bucca i södra Irak och släpptes först 2009.³

Slutligen placerar artikeln ISIS i det sammanhang som utgörs av krisen för de reformistiska islamistiska rörelserna i kölvattnet till revolutionerna 2011. De övergripande och specifika nivåerna i denna analys är starkt sammanbundna. Katastrofen som har uppslukat Irak återspeglar hur processerna på global och regional nivå har utvecklats, men katastrofens omfattning har i sin tur intensifierat just dessa processer. USA:s försvagade herravälde var ett konkret resultat av det militära nederlaget i Irak och ligger bakom den relativa uppgången för regionala makter som Iran och Saudiarabien, och har satt igång en sönderfallsprocess som skapar förutsättningar för att kunna konsolidera nya förstadier till stater som den kurdiska delen i norra Irak.⁴ Kommer ISIS själv att följa detta mönster? Dess ledare har slagit vad med historien att de inte bara kan stabilisera en ny stat, utan en ny sorts stat – det internationella kalifatets första utpost. Det finns många skäl att ifrågasätta deras omdöme, precis som det finns många orsaker att motsätta sig den strategi som USA och dess allierade har antagit för att ”ta itu med ISIS” med hjälp av bombningar. Bara om det återuppstår former för social och politisk kamp som knyter samman fattiga och förtryckta i regionen tvärs över olikheter i religiös tro, språk eller kultur kan det uppstå ett verkligt alternativ till båda.

Nyliberalism, sekterism och imperialism

Den 40 år långa period av anpassning till nyliberalismen som de härskande klasserna i hela regionen har genomgått kan utgöra utgångspunkt för de fenomen vi diskuterar här. Det finns inte utrymme att i detalj analysera nyliberalismens utveckling i Mellanöstern, men tre centrala punkter är av speciellt betydelse för den analys som föreslås här.⁵ För det första innebar inte nyliberalismen att staten drog sig tillbaka från ekonomin. Som Sameh Naguib konstaterar skapade antagande av en nyliberal politik tvärtom ”ett ännu närmare förhållande mellan staten och kapitalet.”⁶ Lönsamma statligt drivna industrier och tjänsteföretag öronmärktes för privatisering, medan andra fick räkna med att försummas och så småningom läggas ner, men denna utveckling skapade nya sammanslagningar mellan statligt och privat kapital, där ”privatisering” ofta innebar att sälja ut offentlig egendom till söner och döttrar till ämbetsmän från det styrande partiet.⁷

3 Patrick Cockburn, *The Jihadis Return: ISIS and the New Sunni Uprising*, OR Books. 2014, s 28-29.

4 Uppkomsten av en kurdisk ministat i Iraks norra provinser startade med den Baathiska statens försvagning på 1990-talet, men den amerikanska ockupationens oförmåga att återupprätta Bagdads makt över regionen har skapat förutsättningar för att den ska kunna konsolideras.

5 Se kapitel 1-2 i Alexander och Bassiouny, *Bread, Freedom, Social Justice: Workers and the Egyptian Revolution*, Zed Books 2014, för en mer detaljerad diskussion om nyliberalismen i Egypten, och Achcar, *The People Want: A Radical Exploration of the Arab Uprising*, Saqi 2013, och Hanieh, *Lineages of Revolt: Issues of Contemporary Capitalism in the Middle East*, Haymarket 2013, för regionala perspektiv på processen.

6 Naguib, *The Egyptian Revolution*, Bookmarks 2011, s 5.

7 Haddad, *Business Networks in Syria: The Political Economy of Authoritarian Resilience*, Stanford University Press 2011.

Det ägde också rum verkliga förändringar av välfärden och offentliga tjänster när den nyliberala politiken överförde en allt större del av sina kostnader på de fattiga, samtidigt som den gjorde det lättare att förvandla dem till maskiner för att göra profit. De som inte hade råd att betala storfinanserna för sjukvård och utbildning vände sig till andra ”privata” aktörer: religiösa institutioner och välgörenhetsorganisationer. Ironiskt nog var det ofta de islamistiska oppositionsrörelserna som drog fördel av denna utveckling genom att tillhandahålla välgörenhet till de fattiga och lägre medelklasserna och samtidigt uppmåna till ökad personlig fromhet och kulturellt motstånd mot den ”sekulära staten”.⁸

Även om det är lockande att betrakta denna långdragna process av sociala förändringar som en mjuk övergång till en ny ekonomisk och politisk samhällsordning, så ökade den i själva verket regionens ojämna och sammansatta utveckling. Ojämnheten ökade både inom ekonomierna på nationell nivå,⁹ och *mellan* dem. Den ökade också de motsättningar som skapades av *kombinationen* av särdrag hos olika faser av den kapitalistiska utvecklingen.¹⁰ På grund av bristande utrymme kommer vi bara att belysa två speciella ojämnheter som har visat sig vara speciellt viktiga.

Den första är den motsättning som orsakas av den ojämna utvecklingen *inom* de nationella ekonomierna, där vissa områden och sektorer snabbare inlemmas i världsmarknaden och investeringsflödet än andra. Den syriska revolutionens snabba framsteg 2011, i de ytterst fattiga provinser och förstäder som blivit hem för de tiotusentals som hade lämnat Syriens inre jordbruksområden efter den förödande torkan 2008-2010, är ett exempel.¹¹ Landets tre fattigaste regioner, Deir Ezzor, Hassaka och Raqqa,¹² är också de regioner som har varit vaggan för ISIS’ konsolidering i Syrien.

Det andra och lika viktiga exemplet är Gulfkapitalets ökande tyngd, både i Mellanöstern och i global skala. Som Adam Hanieh visar har storföretag som spänner över grupper av produktiv, varu- och finansiell kapitalackumulation börjat spela en avgörande roll i regionen: de investerar i produktion och tjänster, och utnyttjar lån, diplomati och hot för att tvinga igenom en nyliberal politik som siktar till att öppna nya marknader.¹³ Denna ojämnheter gjorde Gulfstaterna till ännu mäktigare regionala aktörer än de hade varit tidigare, och kunde utforma revolutionernas resultat i Egypten och Syrien genom att i ena fallet stöda en militärledd kontrarevolution och i det andra verka för att islamistiska väpnade fraktioner skulle dominera den militära kampen.

Nyliberalismen avskaffade inte den föregående kapitalistiska fasens politiska och sociala förhållanden helt och hållet, utan *förenade* sig snarare med dem i nya och instabila sammanslutningar. Elva år efter USA:s invasion beklagade sig Världsbanken i sin ”Bedömning av investeringsklimatet

8 Harman, *Profeten och proletariatet*, på marxistarkiv.se.

9 För mer om denna fråga, se Alexander och Bassiouny, *op cit*, kapitel 2.

10 I sin analys av den ryska ekonomin i början av 1900-talet hävdade Leo Trotskij att utvecklingens ojämna och sammansatta utveckling skapade en ”explosiv blandning” av motsägelsefulla samhälls- och politiska förhållanden, som när de antändes av gnistorna från protester och strejker, startade mycket mer djupgående revolutionära processer än någon hade förutsett. (Trotskij, *Ryska revolutionens historia*, på marxistarkiv.se). Trotskijs resonemang koncentrerade sig på kombinationen av sociala och politiska förhållanden mellan två speciella produktionsätt: feodalism och kapitalism. När vi använder begreppet här syftar vi på kombinationen av sociala och politiska förhållanden under olika faser av kapitalismen – Choonara, “The Relevance of Permanent Revolution: A Reply to Neil Davidson”, *International Socialism 131*, sommaren 2011.

11 Maunder, “The Syrian Crucible”, *International Socialism 135*, sommaren 2012.

12 Gå till [Rural poverty portal](#) för fler detaljer om fattigdomen på landsbygden i Syrien före revolutionen.

13 Hanieh, *Lineages of Revolt: Issues of Contemporary Capitalism in the Middle East*, Haymarket 2013.

i Irak” från 2012 att Iraks ekonomi fortfarande dominerades av staten: ”den privata sektorn har idag en begränsad roll eller närvaro, och det saknas motiv för att utvidga den.”¹⁴ Det betyder inte att tillämpningen av nyliberala principer på ekonomin var resultatlösa: de omformade den irakiska politiken och samhället på ett djupgående sätt. Denna process urholkade först staten bakom dess Baathiska fasad under sanktionerna på 1990-talet, och krossade den sedan delvis och byggde efter 2003 upp ett nytt auktoritärt system som leddes av sekteristiska partier och miliser.

Det andra stödet för vår analys är Karl Marx’ metod för att förstå varifrån idéer kommer. Oavsett om vi undersöker religiösa trosföreställningar i allmänhet, speciella sekteristiska ideologier eller specifika islamistiska rörelsers politiska perspektiv, så måste en marxistisk analys ta avstånd från det vitt spridda antagandet att idéer har sitt eget liv. I fallet Mellanöstern går många konventionella analytiker ännu längre, och hävdar att den religiösa tron hos folk som bor där *avgör* den materiella verkligheten, så att regionen bara kan förstås i ljuset av dess ”uråldriga hat”.¹⁵ Det är ingen slump att de tankar som uttrycks av ISIS’ krigare ofta beskrivs med hjälp av liknelser som hämtas från biologin eller epidemiologin. I en vida läst artikel framställer Alastair Crooke ISIS som en ”mutation” av den ”wahhabitiska genen”, med andra ord den ideologi som utvecklades av den arabiska 1700-talsprästen Muhammad ibn Abd al-Wahhab och hans anhängare under loppet av denna rörelsens långa allians med dynastin Al Saud.¹⁶

Problemet med sådana sätt att närma sig frågan är inte att de alltid har fel i grunden: Crooke har förvisso rätt i att den ”wahhabism” som sprids av den officiella saudiska politiken har tagits upp av grupper som riskerar att bli ett hot mot den saudiska regimen själv. Men genom att göra idéer istället för mänskliga handlingar till historiens drivkraft så fördunklar de hur samhället förändras. Som Chris Harman förklarar: ”Människor kan inte handla oberoende av omständigheterna. Men det betyder inte att de kan inskränkas till dem. De är ständigt sysselsatta med att ’upphäva’ den materiella objektiva världen kring sig, med att reagera på den på ett sådant sätt att det både omvandlar den och dem själva.”¹⁷

Iraks faktiska historia berättar en helt annan historia än den förenklade bild som presenteras i media. Religiösa, språkliga, etniska och stamgrupperingar är inte, och har aldrig varit, en enkel mosaik av klart åtskilda delar. I Irak var till exempel giftermål mellan sunni- och shiamuslimer relativt vanliga i mitten på 1900-talet. Sunni- och shiamuslimer finns tvärs över språkbarriärerna mellan kurder, araber och turkmener, medan det finns stamförbund mellan sunniter och shiiter.¹⁸ Dessutom är alla dessa ”grupper” uppdelade i sociala klasser – godsägare, affärsmän och äldre statliga ämbetsmän som påstår sig representera alla har givetvis helt andra intressen än majoriteten.

14 Cordesman och Khazai, *Iraq in Crisis*, Center for Strategic and International Studies 2014, s 227.

15 Burleigh, “The Ancient Muslim Hatreds Tearing Apart the Middle East”, *Daily Mail*, 13 juni 2014; Conant, “Iraq Crisis: ‘Ancient Hatreds Turning Into Modern Realities’”, *National Geographic*, 18 juni 2014.

16 Crooke, “Middle East Time Bomb: The Real Aim of ISIS Is to Replace the Saud Family as the New Emirs of Arabia”, *Huffington Post*, 2 september 2014. Se Al-Rasheed, *A History of Saudi Arabia*, Andra upplagan, Cambridge University Press 2010, s 13-68, för en översikt över den roll som wahhabismen har spelat under bildandet av staterna i Arabien.

17 Harman, “Base and Superstructure”, *International Socialism* 32, sommaren 1986, s 29.

18 Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq’s Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Baa’thists, and Free Officers*, Saqi 2004; Zangana och Ramadani, “Resistance and Sectarianism in Iraq: Interviews with Haifa Zangana and Sami Ramadani”, *International Socialism* 109, vinter 2006, s 60.

Men även om dessa horisontella samhälleliga klyftor, speciellt de som grundar sig på samhälleliga förhållanden som uppstår i produktionen, ger en ”sannare” bild av det irakiska samhället än de vertikala splittringar som grundar sig på religiös tro eller stamtillhörighet, så har 20 års krig, sanktioner och ockupation skapat en ny materiell bas för ett sekteristiskt medvetande. Präster som kan öka lockelsen i sin predikan genom att ge familjer tillgång till moskéns generator, eller stamledare vars band till regeringstjänstemän ger tillgång till jobb och beskydd för sina anhängare, skapar sociala relationer som hjälper till att knyta samman olika samhällsklasser, trots deras ”i verkligheten” motstridiga förhållanden. Styrkan eller svagheten i dessa sociala relationer kan inte mätas åtskilda från styrkan eller svagheten hos andra sociala relationer. I ett samhälle som förstörts av inbördeskrig, där miljontals har flytt från sina hem, kan erbjudandet om ett jobb som krigare åt en stamledare eller i en sekteristisk milis betyda skillnaden mellan liv och död för enskilda och deras familjer. I en sådan miljö kommer det att finnas få tillfällen för arbetare att prova klassolidariteten i praktiken.

På samma sätt kan utgångspunkten för att förstå de islamistiska rörelserna inte bara vara de idéer de ger uttryck för, utan snarare deras sociala innehåll: med andra ord förhållandet mellan deras medlemmar och ledare och klasskillnaderna i samhället. Islamistiska massrörelser som muslimska brödraskapet rymmer vanligtvis enorma sociala motsättningar i sin organisation, där ledarskapets klassintressen ofta avviker från strävandena hos medlemmarna från arbetarklassen, städernas fattiga eller de lägre medelklasserna.¹⁹ ISIS har och har alltid haft en helt annan karaktär som rörelse. Det är en elitistisk, militär organisation som, vilket vi ska analysera mer i detalj nedan, har sina rötter i konkurrensen mellan väpnade sekteristiska fraktioner i det USA-ockuperade Irak.

Det innebär inte att organisationen är oförmögen att utnyttja de motsägelsefulla strävanden efter politiska eller sociala förändringar som personer från olika samhällsklasser har, och nederlaget eller marginaliseringen av andra krafter som verkade befrämja dessa förhoppningar. Exempelvis har ISIS frodats genom att verka erbjuda sunniter i Irak skydd från det systematiska förtrycket av dem som genomförs av de sekteristiska shiamuslimska partier som sitter i ledningen för den irakiska staten. Men ISIS’ hela sekteristiska program, tillsammans med deras militära struktur och avvisande av varje program för politisk eller social förändring, gör att revolutionära socialister inte kan ha samma syn på denna organisation som på Hamas, Hizbollah eller andra väpnade islamistiska krafter.²⁰ Till skillnad från dessa organisationer, som periodvis har givit vanligt folk en slingrig väg för att uttrycka ett verkligt socialt och politiskt missnöje, så utgör ISIS’ politik en återvändsgränd.

Det tredje stödet för vår stomme är en marxistisk analys av imperialismen i regionen, och speciellt det katastrofala resultatet av USA:s intervention i Irak, som Alex Callinicos har diskuterat utförligt i denna tidning och på andra ställen, har misslyckandet för detta ”skrytsamma projekt” fått djupgående konsekvenser på både global och regional nivå.²¹ Som vi konstaterade ovan skapade USA-

19 Harman, *Profeten och proletarietet*; Naguib, *The Egyptian Revolution*.

20 Se artiklar av Philip Marfleet och Bassem Chit i denna tidning för mer om Hamas’ och Hizbollahs senaste utveckling, och Assaf, “Hezbollah’s Sectarian Turn”, *Socialist Review* juli/ augusti 2013, och Harman, “Hezbollah and the War Israel Lost”, *International Socialism* 112 hösten 2006, för ytterligare bakgrund.

21 Callinicos, “Nemesis in Iraq”, *International Socialism* 143, sommaren 2014; Callinicos, “The Multiple Crises of Imperialism”, *International Socialism* 144, hösten 2014, s 19; Callinicos, *Imperialism and Global Political Economy*, Polity Press 2009.

imperialismens alltför långtgående intervention i Irak, tillsammans med nyliberalismens effekter på regional nivå, en utveckling med centra där periferin slits sönder i flera dimensioner. Den relativa upplösningen av USA:s herravälde gav de regionala krafterna större manöverutrymme gentemot varandra, precis som den skapade utrymmen där nya och oförutsägbara aktörer som ISIS kunde uppstå. Men ännu fler imperialistiska interventioner för att ”rätta till” de problem som de tidigare interventionerna hade skapat – antingen med hjälp av bombanfall eller att placera ut ”kängor på marken” – kommer antingen att underbygga ISIS’ påstående att de försvarar folket med sitt styre eller förbereda scenen för uppkomsten av andra liknande rörelser. Även om det finns inte utrymme att ordentligt undersöka förhållandet mellan imperialismen i Mellanöstern och uppkomsten av rasism och islamofobi i Europa och USA, så hänger dessa processer nära samman och ger i sin tur näring till den alienation som hemsöker en del av ISIS’ utländska rekryter.

Den sista centrala punkt på vilken vår analys vilar är en förståelse av den mänskliga verksamhetens roll för att avgöra utgången av opersonliga och långvariga ”processer”. I en mening är detta en fråga om att knyta ihop olika analytiska skalor. En av den revolutionära marxismens styrkor är dess förmåga att koppla samman enskilda och kollektiva handlingar med abstraktioner som hjälper oss att bättre förstå hur samhället fungerar. De marxistiska analyserna ger ett unikt perspektiv eftersom de förstår vilken verkande kraft som utgör ett verkligt alternativ till ISIS: ett aktivt ingripande från folkmassor av vanligt folk över hela regionen i den kamp för krav på bröd, frihet och social rättvisa som blev slagord under revolutionerna 2011.

Irak efter 2003: ”försonlighet” och nyliberalism bygger in sekterismen i samhället

USA:s ockupation av Irak 2003 startade processer som förvandlade den irakiska staten och samhället och direkt (om än inte oundvikligen) ledde till ISIS återuppvaknande 2014. Amerikanska tjänstemän försökte skapa en ”vänskapsdemokrati” där makten skulle delas mellan företrädare för olika religiösa och nationella grupper enligt ett kvotsystem. Denna metod för att styra Irak reagerade med den extrema nyliberalism som hyllades av personer som Paul Bremer, som utsetts att leda den provisoriska koalitionsmyndighet som följde på invasionen, och skapade en giftig kombination i det av sanktioner, krig och ockupation ödelagda samhället. De amerikanska tjänstemännen förväntade sig med visshet att de skulle kunna få de mekanismer som satts i rörelse 2003 att verka till deras fördel, och om så behövdes då och då knuffa den sekteristiska maktbalansen i ”rätt” riktning. I själva verket tappade de snart kontrollen över det system som de hade skapat, och det kunde bara tillfälligt korrigeras med ett enormt inflöde av pengar och trupper under ”uppsvinget” 2007-2008.

Det är viktigt att sätta in utvecklingen efter 2003 i sitt rätta sammanhang. Det irakiska samhället före 2003 var förvisso inte fritt från sekterism. Baathregimen hade sedan länge utnyttjat sekterismen och uppmuntrat etniska konflikter i sina försök att behålla makten. Exempelvis beskrev dess propaganda alla oppositionella shiitiska grupper som ”femtekolonnare” som arbetade för grannlandet Iran, och den lät arabiska medborgare bosätta sig i till största delen kurdiska områden för att skaffa sig kontrollen över de oljerika städerna Kirkuk och Mosul i norr. Men sekterismens påverkan på samhället mildrades av ett antal faktorer, inklusive en blandning av irakier från olika religiös bak-

grund bland de statligt anställda. Huvudstaden Bagdad bibehöll en stor kurdisk befolkning, även på höjdpunkten för Saddam Husseins brutala krig mot det kurdiska upproret i norr,²² och trots vissa shiamuslimska krafters ansträngningar att övertala dem om motsatsen, lämnade inte majoriteten av de shiitiska värnpliktiga soldaterna leden och anslöt sig till sina de iranska trupperna med samma religion under kriget mellan Iran och Irak. Arvet från de stora politiska striderna mellan 1940- och 1960-talet, som dominerades av konkurrensen mellan sekulära krafter som kommunistpartiet och Baathpartiet samtidigt som det var en hög nivå av strejker och sociala protester, hade också fortfarande ett starkt inflytande inom den äldre aktivistgenerationen.²³

Men de irakiska truppernas nederlag 1991, och det irakiska samhällets utarmning som resultat av de sanktioner som regimen drabbades av omedelbart efteråt, skapade en mycket mer fruktbar grund för sekterismen att slå rot i samhället. Effekterna från upproret som inleddes i söder fick Baathregimen att vackla, och den sökte desperat efter allierade som kunde utöva den militära och politiska makten å statens vägnar. Saddam Hussein skapade ett departement för stamangelägenheter för att sköta relationerna med stamledare som hade blivit starkare genom att centralregeringen hade försvagats. Han framställde sig också som en stor sunniledare, och mobiliserade religiösa kampanjer och uppvaktade det sunnitiska religiösa etablissemang. Samtidigt skapade de statliga institutionernas försvagning under det förkrossande trycket från de internationella sanktionerna utrymmen där religiösa institutioner utvidgade sin verksamhet, och tillhandahöll social service, utbildning och sjukvård till en alltmer desperat befolkning.²⁴

Ända från början, redan innan de hade satt sin fot i Bagdad, beslutade amerikanska tjänstemän att behandla Irak som ett land som bestod av konkurrerande, tydligt åtskilda grupper. Denna syn på det irakiska samhället verkar ha grundat sig på de grova bedömningar av den procentuella fördelningen av shiitiska araber, sunnitiska kurder och sunnitiska araber som återspeglades i en karta över Irak som var vitt spridd bland amerikanska tjänstemän 2003.²⁵ En sekteristisk ”balans” – och därmed dess naturliga följd, sekteristisk tävlan – var redan från början inskrivet i USA:s Irak.²⁶

Praktiken med *muhasasa*, eller att använda sekteristiska kvoteringsystem vid tillsättningar, tillämpades av de politiska partierna, vars överlevnad var förenad med ett befästande av sekterismen. Som Toby Dodge förklarar är det ett system ”som i själva verket har privatiserat den irakiska staten. Systemet har gjort det möjligt för den irakiska politiska eliten att roffa åt sig statliga tillgångar för personlig vinning och för att finansiera de partier som de representerar.”²⁷

En avgörande orsak till varför man snabbt tappade kontrollen över denna process var att den samverkade med det nyliberala angreppet på Iraks kvarvarande infrastruktur. Paul Bremer trumfades igenom lagar som tvingade den offentliga sektorn, socialvårdssystemet och sjukvården att öppnas

22 Zangana och Ramadani, *op cit.*

23 Alexander, “Daring for Victory: Iraq in Revolution 1946-1959”, *International Socialism* 99, sommaren 2003, och Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq’s Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba’thists, and Free Officers*, Saqi 2004.

24 Alexander och Assaf, “Iraq: The Rise of the Resistance”, *International Socialism* 105, vintern 2005.

25 International Crisis Group, “Make or Break: Iraq’s Sunnis and the State”, *Middle East Report*, nummer 144, 14 augusti 2013, s 4.

26 Alexander och Assaf, ”Iraq: The Rise of...”; Zangana och Ramadani, *op cit.*

27 Dodge, “Can Iraq Be Saved?”, *Survival: Global Politics and Strategy*, oktober/november 2014, s 17.

för privatisering.²⁸ Men även om amerikanska bolag till en början gjorde snabba pengar på upphandlingsprocessen, så var det inte internationella investerare som gynnades mest av den irakiska statens delvisa sönderdelning, utan istället lokala ledare, milisledare och sekteristiska partier som lyckades förvandla många av dess institutioner till ytterst lönsam beskyddarverksamhet.²⁹

De som till en början vann politiskt på denna process var de shiamuslimska partier som stod närmast USA, såsom Dawa-partiet och dess rival Islamska högsta rådet i Irak (ISCI). De stod i ledningen för ansträngningarna att mobilisera ett shiitiskt stöd för ockupationen på sekteristiska grundvalar, i ett försök att minska framgången för andra shiamuslimska krafter som Muqtada al-Sadr's rörelse som var mot USA. USA:s kurdiska allierade gynnades också, och ledaren för Kurdistans patriotiska union (PUK), Jalal Talabani, blev irakisk president 2005. PUK och den andra större kurdiska falangen, Kurdistans demokratiska parti (KDP) under ledning av Masoud Barzani, stärkte samtidigt sitt grepp över de kurddominerade regionerna i norra Irak, som sedan 1990-talet hade uppnått en faktisk självständighet under skydd av USA:s flygförbudszon.³⁰

De allt mer högljudda kraven på solidaritet bland shiamuslimer från de shiamuslimska partier som var allierade med USA återspeglade den fara som ett gemensamt uppror mellan sunni- och shiamuslimer utgjorde för det nya politiska etablissemanget. Trots att deras attacker inte var samordnade riskerade bara det faktum att krigare i det ”sunnimuslimska” Fallujah och de ”shiamuslimska” Sadr City och Najaf angrep ockupationen på samma gång att rubba de mekanismer med vilka USA och deras allierade försökte styra Irak. Opinionsundersökningarna i mars och maj 2004 som beställts av stora amerikanska tidningar och till och med av Koalitionens provisoriska myndighet själv, visade att 80% av irakierna i både shia- och sunnidominerade områden betraktade de amerikanska trupperna som ockupanter, och 81% ville att de skulle lämna Irak, trots att de sunnimuslimska områdena hade fått uthärda det hårdaste förtrycket.³¹

Det var ett militärt lika mycket som ett politiskt problem, vilket visade sig i det faktum att shiitiska trupper 2004 vägrade att marschera mot Fallujah tillsammans med USA för att kväsa motståndet där.³² Ändå lyckades USA och dess allierade avstyra början till en allians mellan rebeller i sunni- och shiadominerade områden. De isolerade och stormade viktiga områden i västra Irak som var centrum för det militära motståndet, speciellt Fallujah. Men det kompletterades med en strategi att stärka tanken på ett gemensamt ”shiitiskt” intresse att säkerställa makten i den framväxande post-baathiska statens strukturer. Ingripandet från ayatolla Ali al-Sistani, som var en central figur inom den shiamuslimska kyrkan, var i detta avseende av avgörande betydelse. Al-Sistani talade starkt för att delta i parlamentsvalen 2005, vilket gjorde det ytterst svårt för antiamerikanska shialeddare som

28 Se Dodge, “The Ideological Roots of Failure: The Application of Kinetic Neo-Liberalism to Iraq”, *International Affairs*, volym 86, nr 6, 2010; Herring och Rangwala, *Iraq in Fragments: The Occupation and Its Legacy*, Hurst: 2006, s 222-236, för mer om denna process.

29 Se Herring och Rangwala, *Iraq in Fragments: The Occupation and Its Legacy*, Hurst: 2006, s 236-241, för mer om USA:s transnationella företags roll under ”återuppbygget” av Irak, och Dodge, “Can Iraq Be Saved?”, *Survival: Global Politics and Strategy*, oktober/november 2014 för senare konsekvenser.

30 Det finns inte utrymme i denna artikel för att på ett ordentligt sätt behandla den kurdiska frågans effekter på Irak. För ett historiskt perspektiv se McDowall, *A Modern History of the Kurds*, 3:e upplagan, I B Tauris: 2003, och för de kurdiska partierna roll under utvecklingen efter 2003, se Herring och Rangwala, *op cit.*

31 Alexander och Assaf, “Iraq: The Rise of ...”, s 27.

32 *Ibid.*

Muqtada al-Sadr att stöda shiarebellernas uppmaningar till bojkott.³³

Al-Qaida i Iraks tillväxt, *sahwan* och truppökningarna

Under 2004-2005 försvann möjligheterna att bygga politiska och militära allianser mot USA tvärs över de sekteristiska skiljelinjerna. En viktig faktor var förstärkandet av en sekteristisk samsyn bland de främsta shiamuslimska partierna, som på de hela taget enades om målet att ta kontroll över statsapparaten (och de antiamerikanska shiastyrkornas, som Muqtada al-Sadrs Mahdiarmé, oförmåga att utmana denna samsyn). En annan viktig faktor var den amerikanska strategin att krossa det militära motståndet med hjälp av angrepp i full skala mot Fallujah och andra städer i provinsen Anbar. Tillsammans skapade dessa händelser ett utrymme där sunnimuslimska sekteristiska jihadistgrupper som al-Qaida i Irak (AQI) kunde växa. AQI grundades av den jordanska islamisten Abu Musab az-Zarqawi 2004, efter ett uttalande att hans lilla grupp av islamistiska krigare hade utlovat lojalitet mot Usama bin Ladins organisation al-Qaida. AQI:s dragningskraft i västra Irak hängde till stor del på det faktum att gruppens krigare fick rykte om sig att vara effektiva mot USA:s trupper, ändå siktade deras ledare in sig på att starta ett sekteristiskt inbördeskrig genom att genomföra massiva bombningar av shiitiska tempel och pilgrimsplatser.³⁴ Samtidigt verkade de väpnade delarna av olika shiafraktioner, inklusive ISCI:s Badrbrigad och Mahdiarmén, som sunnifientliga dödsskvadroner inom polisen och säkerhetsstyrkorna och dödade och torterade hundratals irakier varje månad.³⁵ Bombningen av den shiitiska al-Askari-moskén i Samarra i februari 2006 utlöste en systematisk kampanj av etnisk rensning i Bagdad, som förvandlade tidigare blandade bostadsområden till segregerade enklaver och tvingade de som befann sig på ”fel” sida av den sekteristiska klyftan att fly.³⁶

Den tillfälliga alliansen mellan jihadistiska grupper och andra USA-fientliga krigare i västra Irak utgjorde ett enormt militärt och politiskt problem för USA. Framgångarna under konventionella strider som angreppet på Fallujah skapade villkor för ett oavbrutet uppror. 2006 verkade de ha gjort ett genombrott genom att bryta den taktiska alliansen mellan jihadiststyrkor och andra väpnade grupper från provinsen Anbar. Det är värt att ganska utförligt teckna konturerna av ”uppvaknandet” (*sahwa* på arabiska). Det började som en lokal militär samverkan mellan amerikanska styrkor och ett antal stamledare från Anbar. USA-trupperna tillhandahöll utbildning, betalning och vapen till frivilliga från Anbar som anslöt sig till dem under kampen mot AQI.³⁷ Alliansen stöddes till en början av andra och tredje rangens stamledare, vars herravälde under *sahwan* överglänste mer framstående stamledare som hade flytt i exil på grund av det utbredda våldet.³⁸ En del källor antyder att AQI utgjorde en social utmaning mot dessa stamledares makt och lockade en del av de som marginaliserades inom stamhierarkin.³⁹

33 Alexander och Assaf, “The Elections and the Resistance in Iraq”, *International Socialism* 106, våren 2005.

34 Alexander och Assaf, 2005a, “Iraq: The Rise of the Resistance”, *International Socialism* 105, vinter 2005.

35 Buncombe och Cockburn, “Iraq’s Death Squads: On the Brink of Civil War”, *Independent* 26 februari 2006.

36 Damluji, “Securing Democracy in Iraq’: Sectarian Politics and Segregation in Baghdad, 2003-2007”, *Traditional Dwellings and Settlements Review*, volym 21, nr 2, s 75-76.

37 Montgomery och McWilliams (red), *Al-Anbar Awakening Volume II: Iraqi Perspectives*, Marine Corps University Press 2009.

38 Al-Jabouri och Jensen, “The Iraqi and AQI Roles in the Sunni Awakening”, *Prism*, volym 2, nr 1, 2011.

39 International Crisis Group, “Iraq: Falluja’s Faustian Bargain”, *Middle East Report*, nr 150, 28 april 2014.

Närmandet mellan AQI och andra rebellgrupper i Anbar grundade sig till stor del på deras bedömning att USA-trupperna utgjorde det främsta hotet mot den lokala befolkningens säkerhet. Fallujahs erfarenheter av USA:s ockupation och den irakiska regeringen var ytterst bittra. Exempelvis belägrades staden och stormades därefter av amerikanska trupper två gånger 2004:

Offensiven 2004 förstörde 70% av stadens infrastruktur, inklusive 36.000 byggnader, 8.400 affärer, tre rörledningar för vattenrening och två elkraftverk. När civilbefolkningen återvände, spårade de amerikanska trupperna dem med fingeravtryck och ögonavläsare. Alla var tvungna att visa ett av amerikanerna utfärdat biometriskt ID-kort när de reste in i eller ut ur staden.⁴⁰

Men AQI slösade snabbt bort sin trovärdighet genom att inleda brutala mord- och skrämselfkampanjer för att upprätthålla sin makt över sina allierade och de områden de kontrollerade. Deras sektaristiska taktik gav också upphov till mycket avsky bland många invånare i Anbar, som förvisso kände sig fjärrade från den irakiska statens ökande sektarism, men som inte var indragna i ett inbördeskrig av sektaristisk vedergällning.⁴¹ Berättelser från den amerikanska arméns muntliga historia om Uppvaknandet (som är mer än 300 sidor lång) klargör vilket intensivt arbete de amerikanska officerarna lade ner för att ”vinna hjärtan och sinnen”. En intervju med ”Miriam”, hustru till en irakisk polisofficer, beskriver arbetet som utfördes av ”kapten Stephanie”, den amerikanska officer som arbetade med henne och andra kvinnor i en lokal icke statlig organisation:

Stephanie distribuerar varor. Vi kallar henne ”tomten” eller ”mamma Claus”. Stephanie hjälpte folk att älska säkerhet. Hon hjälpte kvinnor att få arbete. Hon införde regler om vilka som skulle anställas: inriktning på arbetslösa högskoleakademiker för att maximera sysselsättningen ... Vid den tidpunkten grasserade upproret. Det fanns inga ransoner annat än via Stephanie. Hon fixade in en lastbil med mat och materiel – 1500 andelar.⁴²

Programmet ”Sons of Iraq” (SOI) utanför Anbar var ett försök att föra vidare Uppvaknandet till andra sunnidominerade områden. Den amerikanska armén värvade 100.000 huvudsakligen sunnimuslimska frivilliga över hela Irak och betalade dem ungefär 300 dollar i månaden. När säkerhetsläget förbättrades lovade de amerikanska befälhavarna att SOI-frivilliga så småningom skulle erbjudas jobb i de reguljära irakiska säkerhetsstyrkorna eller inom den statliga förvaltningen. 2009 överlämnades programmet officiellt till den irakiska regeringen, trots det faktum att Nuri al-Maliki regim ”betraktade tusentals beväpnade sunnimuslimer som ett strategiskt hot” och således upplöste SOI-enheterna, i vissa fall följt av utomrättsliga avrättningar eller landsförvisning.⁴³

Uppvaknandet och ”Sons of Iraq” var delar i en bredare amerikansk strategi med en ”utökning” av trupperna som ökade antalet amerikanska soldater i Irak till 166.000 år 2007. Det var dessa ”kängor på marken” och det massiva ekonomiska åtagande som beledsagade dem som gjorde Uppvaknandet till en tillfällig framgång. Som den dåvarande amerikanska befälhavaren David Petraeus underförstått medger i en lång och övermodig artikel som publicerades i oktober 2013 var en central förändring av den amerikanska arméns taktik efter 2007 i grund och botten att återerövra Bagdad kvarter för kvarter och upprätta små lokala baser för de amerikanska trupperna, som tidigare hade

40 *Ibid*, s 27.

41 *Ibid*.

42 Montgomery och McWilliams (red), *Al-Anbar Awakening Volume II: Iraqi Perspectives*, Marine Corps University Press 2009, s 43.

43 Dermer, ”The ‘Sons of Iraq,’ Abandoned by Their American Allies”, *Wall Street Journal*, 1 juli 2014.

varit koncentrerade till stora baser långt från lokalbefolkningen.⁴⁴

Men en närmare betraktelse understryker varför denna framgång till syvende och sist blev ytlig och kortvarig. Uppvaknandet var inte i sig själv ett brott med strategin att söndra sekteristiskt och härska. Den utgjorde bara USA:s försök att ”återställa” den sekteristiska balansen till förmån för de sunnimuslimska arabiska sociala och politiska eliterna i västra Irak, efter att regionens krigare hade visat att de inte kunde kuvas på något annat sätt. Smörjmedlet bestod av pengar, jobb och vapen, medan AQI:s brutala metoder hjälpte USA genom att fjärma dem från sina möjliga anhängare. Uppvaknandet ifrågasatte inte att staten hade blivit sekteristisk: tvärtom bidrog det till att splittra den ännu mer genom att skapa ännu en grupp beväpnade personer som nästan uteslutande bestod av en specifik religiös grupp.

Al-Malikis herravälde och den sekteristiska statens misslyckande

På många sätt var åren efter ”segern” för USA:s truppökningar 2008 en upprepning av ett sorgligt välbekant mönster från perioden 2003-2006. De sunnimuslimska politiska eliterna från västra Irak försökte förhandla sig till en plats i den sekteristiska statsapparaten. Deras förhoppningar hade väckts av samarbetet med USA och de mötte sina shiamuslimska rivaler som Dawa-partiets Nuri al-Maliki med förnyat självförtroende. Först verkade parlamentsvalen 2010 lova gott vad gällde att ”återbalansera” de politiska och sekteristiska fraktionerna inom staten: valkoalitionen Al-Iraqiya erövrade flest platser, med Malikis block Rättsstat på andra plats. Al-Iraqiya var en allians av partier tvärs över de sekteristiska linjerna under ledning av den tidigare Baathisten Iyad Allawi, som omfattade ett antal grupper med djupa rötter i Iraks sunnidominerade områden.

Malikis reaktion på detta oväntade nederlag blev att ogiltigförklara resultatet och framtvunga en Rättsstatsdominerad regering under hans ledning. Hans anhängare inom rättsväsendet utfärdade lagar som undergrävde Al-Iraqiyas anspråk på att bilda nästa regering. I december 2011 arresterade han ett antal livvakter som jobbade åt den sunnimuslimska vicepresidenten Tariq al-Hashemi, och på grundval av deras bekännelser beordrade han att Hashemi skulle ställas inför rätta anklagad för att organisera terrorism och sekteristiska dödspatruller. Det ledde till att den irakiska statens äldsta sunnimuslimska politiker dömdes till döden i sin frånvaro. Andra viktiga sunnimuslimska politiker som finansministern Rafi al-Issawi blev också måltavlor. Arresteringen av al-Issawis livvakter på grund av anklagelser om terrorism i december 2012 utlöste en utbredd proteströrelse över hela västra Irak.

I bakgrunden bedrev Maliki samtidigt en skoningslös kampanj för att säkerställa sin personliga kontroll över Iraks spretiga väpnade styrkor. Han var inte nöjd med att använda sekteristiska utnämningar för att garantera att shiamuslimska befälhavare skulle dominera inom militärens högsta kretsar, utan skapade en helt ny befälsstruktur med hjälp av regionala operativa befäl som stod till svars inför honom personligen via Högsta befälhavarens kansli (OCINC). Slutligen stödde han shiamuslimska sekteristiska miliser och dödsskvadroner som Asaib Ahl-al-Haq, en utbrytning ur Muqtada al-Sadrs Mahdiarmé som tros verka åtminstone delvis under Malikis befäl. Malikis

⁴⁴ Petraeus, “How we Won in Iraq”, *Foreign Policy*, 29 oktober 2013.

kontroll över den irakiska armén och hans användande av sekteristiska paramilitära grupper vävdes samman i OCINC, som rensade ut arméofficerare som hade vidtagit aktioner mot shiamiliser.⁴⁵

Det är viktigt att förstå Malikiregimens specifika särdrag, eftersom de hjälper till att förklara varför den irakiska armén rasade ihop så snabbt vid Mosul. Han utnyttjade systematiskt en sekteristisk retorik för att stöda sin egen makt och undergräva rivalernas, och organiserade och tillät sekteristiskt våld och diskriminering. Men Malikis makt var också ytterst personlig, och grundade sig på ett nätverk av kumpaner inom armén och statens institutioner, inklusive de irakiska armébefälhavare som uppenbarligen flydde från Mosul redan före sina trupper.⁴⁶ Bakom den imponerande auktoritära fasaden, som inte tålde någon kritik, rivalitet eller oliktankande, var regimen således också bräcklig, oduglig och fungerade allt sämre.

De irakiska sunnimuslimska områdenas inledande svar på Malikis offensiv blev faktiskt inte att återuppta de militära aktionerna mot centralregeringens trupper. Tvärtom. Malikis förtryck och angrepp på sunnimuslimska politiker utlöste en utbredd folklig proteströrelse som experimenterade med en taktik som liknade det arabiska upprorets gatuprotester och ockupationer 2011. Proteströrelsen verkar ha mobiliserat breda samhällslager i städerna i västra Irak, som al-Ramadi och Fallujah, och tog de etablerade politikerna med överraskning. Under det inledande skedet deltog tiotusentals demonstranter. Deras paroller krävde ett slut på den sekteristiska diskrimineringen av sunnimuslimer och ifrågasatte Malikis användning av förtryck under täckmantel av att ”bekämpa terrorismen”. De fick åtminstone ett värtaligt gensvar från andra irakiska politiska figurer, inklusive Muqtada al-Sadr, som utfärdade en rad stöduttalanden, men vägrade att ge rörelsen mer än ett muntligt stöd. De irakiska säkerhetsstyrkornas våldsamma angrepp på ett av protestlägren i Hawija den 23 april 2013, som dödade 50 människor, var den slutgiltiga vändpunkten på den väg som ledde fram till AQI:s snabba återuppståndelse och utlöste ett svar bestående av en våg av sekteristiska bombningar.⁴⁷

Men denna händelseutveckling ägde rum i en värld som hade förändrats avsevärt sedan 2007. Som vi diskuterade ovan innebar det kontrarevolutionära motangreppet mot upproren 2011 en betydande ökning av den sekteristiska retoriken över hela regionen (där regimerna vid Persiska viken spelade en avgörande roll, både genom att fylla radio och TV och sociala media med shiafientligt sekteristiskt hat och ge andra möjlighet att göra samma sak). Frågan om sekterism på regional nivå var givetvis inte begränsad till retorik, utan hade 2012-2013 tagit formen av att de regionala staterna hade börjat ingripa i konflikten i Syrien, och där sunnimuslimska islamistiska trupper som hade beväpnats av Saudiarabien, Qatar och andra Golfstater ställdes mot Hizbollahs shiamuslimska islamister med stöd från Iran och Assads trupper. Assadregimen hade redan tidigt beslutat att mobilisera sekteristiska miliser, som *shabiha*, som till stor del hämtades från medlemmar ur den härskande familjens alawitiska sekt, men när deras försök att besegra revolutionen vacklade riktades deras strategi alltmer in på att förvandla striderna till ett sekteristiskt inbördeskrig som ställde den alawitiska eliten och andra minoriteter mot den sunnimuslimska majoriteten, och få

45 Sullivan, “Maliki’s Authoritarian Regime”, Middle East Security Report, nr 14, *Institute for the Study of War*, april 2013.

46 Dodge, “Can Iraq Be Saved?”, *Survival: Global Politics and Strategy*, oktober/november 2014; Sullivan, *op cit.*

47 International Crisis Group, “Make or Break: Iraq’s Sunnis and the State”, *Middle East Report*, nr 144, 14 augusti 2013, och Assaf, “Once again, Fallujah”, *Socialist Review*, februari 2013.

regionalt stöd från Iran på denna grundval. Så småningom marginaliserade och besegrade denna process de beväpnade revolutionära fraktioner och lokalkommittéer som först hade lett upproret.

Den syriska revolutionens omvandling till ett inbördeskrig fick också djupgående konsekvenser för AQI:s återupplivande i Irak. Det skapade nya utrymmen där de jihadistiska krigarna kunde verka utom räckhåll för alla stater, och påskyndade den process att radera ut gränsen mellan Syrien och Irak som hade förberetts under flera decennier. Det intensifierade i sin tur den ömsesidiga samverkan mellan jihadistiska grupper i Syrien och Irak. Krigare, vapen och stridserehnheter gick åt båda håll över denna nu enorma region, där Syrien fungerade som reträttplats för irakiska jihadister, som på samma gång kunde skapa sig en verklig militär närvaro i den syriska konflikten, och som ett resultat av det få en nystart i Irak igen.⁴⁸

Men den överlägset största förändringen var av USA:s relativa styrka som aktör under kampen om spillrorna efter den irakiska staten, och i största allmänhet om Mellersta österns resurser. Efter 2011 saknade USA inte bara de ”kängor på marken” som bidrog till ”segern” under uppsvinget, utan befann sig heller inte i en position där de kunde vrida tillbaka klockan och återerövra Irak för tredje gången under loppet av ett decennium. Det var inte bara resultatet av de militära och politiska misslyckanden som skisserats ovan, utan återspeglade också de effekter som den världsomspännande ekonomiska krisen hade på USA efter 2008. Ockupationen av Irak beräknas ha kostat 1.000 miljarder dollar och 4.500 amerikanska soldaters liv.⁴⁹ I en värld som skakas av den värsta ekonomiska krisen sedan 1930-talet hade de amerikanska tjänstemännen inte längre den blankocheck som de hade fått att spendera hur de ville när de nykonservativa drömmarna om ett ”nytt amerikanskt århundrade” verkade vara ett realistiskt framtidsperspektiv.

Från fängelseflykt till statsmakten?

2010 verkade AQI vara krossat. Men inom två år hade organisationen börjat återuppstå, och i september 2013 tillkännagav den USA-baserade tankesmedjan ”Institute for the Study of War” att den var ”återuppstånden”: förmögen att verka över hela Irak för att släppa lös en våg av sitt kännetecken: bilbombningar, som började öka förlusterna till de krigsnivåer som senaste hade uppnått 2008.⁵⁰ I januari 2014 fick vi uppleva hur AQI (nu omdöpt till ISIS för att tillkännage sammanslagningen med al-Qaidas syriska gren) tog kontrollen över sin första stad, Raqqa i nordöstra Syrien, efter hårda strider med andra jihadistiska styrkor, inklusive sin förutvarande systerorganisation i Syrien, Jabhat al-Nusra (JN).⁵¹ Sex månader senare verkade ISIS omöjliga att stoppa när Mosul föll inför dess trupper den 10 juni.

Dessa omtumlande militära och politiska framgångar döljer förbluffande förändringar och innebär utmaningar som det är mycket osannolikt att ISIS i sin nuvarande form kommer att klara av med lätthet, om de överhuvudtaget kan det. Den allvarligaste av dessa utmaningar hänger ihop med ISIS' anspråk på status som stat. Gruppens djärvhet att driva igenom ett jihadistiskt styre över större

48 Cockburn, *The Jihadis Return: ISIS and the New Sunni Uprising* OR Books 2014.

49 Chulov, Hawramy, och Ackerman, “Iraq Army Capitulates to Isis Militants in Four Cities”, *Guardian*, 12 juni 2014.

50 Lewis, “Al-Qaeda in Iraq Resurgent”, Middle East Security Report, nr 14, *Institute for the Study of War*, september 2013.

51 Pla, “Rebel Governance amid Civil War: A Black Flag in Raqqa” (icke publicerad avhandling, magisterexamen, SOAS 2014.

befolkningscentra i Syrien och Irak kräver att den omvandlar sig från ett gerillanätverk till en konventionell armé. Samtidigt måste den gå från att driva en beskyddarverksamhet – driva in ”skatter” från skrämde affärsinnehavare – till att samla in verkliga skatter och säkerställa grundläggande samhällsservice för hundratusentals människor. Det finns många skäl att betvivla att detta kommer att bli lätt för en liten, elitistisk, militär organisation som litar till spektakulära våldshandlingar för att säkerställa att dess vilja efterlevs.

En av de största skillnaderna mellan ISIS och andra väpnade islamistiska rörelser som har uppnått någon sorts statlig makt i områden som de kontrollerar, som Hizbollah eller Hamas, illustreras av hur AQI började återuppstå i Irak 2012. I motsats till Hizbollah, som kompletterade sin militära kamp mot Israel med att organisera social service under flera decennier innan den för första gången gick med i en koalitionsregering, verkar AQI ha byggt upp sig 2012 med hjälp av en rad samordnade fängelseflykter. ”Riv ner murar-kampanjen” gjorde precis det som dess namn antydde: krigare från AQI slog sig in i fängelser över hela Irak för att få tillbaka erfarna jihadister till sina led, och kulmen nåddes med attacken mot Abu Ghraib-fängelset den 21 juli 2013 som befriade minst 500 fångar.⁵²

Under tiden opererade AQI:s krigare också i Syrien ihop med Jabhat al-Nusra. Återigen bidrog AQI:s militära erfarenheter till att skapa möjligheter för organisationen att växa i Syrien, där den började tävla med JN och till sist med al-Qaidas övergripande ledning i Afghanistan. AQI:s ledare sedan 2010, Abu Bakr al-Baghdadi, tillkännagav den 8 april 2013 sammanslagningen mellan Islamiska staten i Irak (som AQI hade bytt namn till 2006) och Jabhat al-Nusra.⁵³ Det orsakade ett våldsamt svar från JN:s ledare, Abu Muhammad al-Jawlani, som avvisade samgåendet, och gjorde att al-Baghdadi fick en reprimand från al-Qaidas ledare, egyptiern Ayman al-Zawahiri, som talade om för de syrisk och irakiska grenarna att begränsa sitt arbete till sina respektive länder.⁵⁴

Men händelser ägde rum i Irak som på ett dramatiskt sätt skulle skynda på ISIS’ utveckling, och göra det möjligt för den att ställa sin ursprungsorganisation i skuggan. Inom några dagar efter Baghdadis tillkännagivande av sammanslagningen med JN hade den irakiska armén stormat ett läger som hade upprättats av sunnimuslimska demonstranter i Hawija i provinsen Kirkuk och dödade dussintals människor.⁵⁵ Detta blodiga slut för protesterna under den ”sunnimuslimska vår” som under flera månader hade skakat om västra Irak, förebådade polariseringen av rörelsen mellan de som började söka efter väpnade lösningar och de som var beredda att kompromissa med Nuri al-Malakis regering i Bagdad. Situationen var mogen för ISIS att ingripa, och den inledde en rad sektaristiska angrepp samtidigt som den irakiska regeringen gjorde räder i sunnimuslimska bostadsområden och genomförde massarresteringar under ”anti-terroristiska” operationer i provinserna Anbar och Diyala.⁵⁶

Vid denna tidpunkt var ISIS fortfarande en nyuppväckt gerillagrupp, som undvek stadsområden och höll sig borta från protestlägren. Det är osannolikt att någon av ISIS’ krigare var inblandade i sam-

52 Lewis, *op cit*, s 7.

53 *Ibid*, s 9,

54 Atassi, “Qaeda Chief Annuls Syrian-Iraqi Jihad Merger”, *Al-Jazeera Online*, 2013.

55 Human Rights Watch, “*Iraq: Investigate Deadly Raid on Protest*”, 24 april 2013.

56 International Crisis Group, “*Make or Break:...*”, s i; Lewis, *op cit*, s 21.

mandrabbningen med den irakiska armén i Hawija, eftersom de militära styrkor som låg närmast de politiska krav som demonstranterna ställde var det nybaathistiska Jaysh Rijal al-Tariqa al-Naqsh-bandiya (JRTN).⁵⁷ I detta skede verkar ISIS inte heller ha tillräcklig trovärdighet för att kunna samarbeta med lokala väpnade grupper för att försvara sina områden. Detta skulle förändras dramatiskt inom några få månader när ISIS började återöppna en formell kontroll över stadsområden både i Irak och Syrien, och i en del fall försökte bygga eller driva regeringsinstitutioner. Detta hävdande av formell kontroll innebär inte att ISIS bara gick in i städer för att erövra dem: gruppens erövring av Mosul föregicks av att ISIS trängde in i staden under loppet av flera år.⁵⁸

I al-Ramadi och Fallujah i Irak utnyttjade ISIS' krigare de möjligheter som uppstod i och med ett nytt utbrott av protester mot ännu en provokativ arrestering av en ledande sunnimuslimsk politiker, Ahmed al-Alwani, efter anklagelser om terrorism från Nuri al-Maliki den 28 december 2013. Demonstranter strömmade ut på gatorna i båda städerna. ISIS-krigare uppträdde bland dem och målade sin svarta fana på kommunala byggnader i Fallujah liksom det omgivande al-Ramadi och tog över en del av huvudvägen till Bagdad.⁵⁹ De besvarades olika av de två städernas lokala politiska och militära ledningar. Al-Ramadis politiska ledare stödde till största delen det irakiska Islamska partiet och var beredda att samarbeta med regeringen i Bagdad, och de avvisade ISIS och uppmanade lokalinvånarna att samarbeta med den irakiska regeringens trupper för att kasta ut dem. Men i Fallujah försökte de politiska och militära ledarna förhandla fram ett tillbakadragande av ISIS med hjälp av medling från ett eget nyupprättat militärråd hellre än att låta den irakiska armén bombardera och försöka återerövra staden.⁶⁰

Nuri al-Malikis regering gjorde inget för att dämpa Fallujahbornas farhågor att historien från angreppen mot staden 2004 skulle upprepa sig. Valet närmade sig och han gjorde uppmaningarna till shiamuslimsk enhet bakom krossandet av upproret i Fallujah till en central kampanjfråga, allt medan den irakiska armén ökade sitt bombardemang av den belägrade staden. Stadens militärråd tvingades således att "köpslå med djävulen", med ISIS, och samarbeta med dem mot den irakiska armén samtidigt som de försökte begränsa deras roll i skötseln av den nu nästan tomma staden.⁶¹

ISIS erfarenheter av att styra Raqqa började när rebellgrupper tog över staden efter att den syriska regeringens kontroll kollapsade i mars 2013 och centrala stamledare bytte lojalitet från Assad-regimen.⁶² ISIS klev sedan segrande ur en lång och blodig maktkamp med andra jihadistiska grupper och hävdade i januari 2014 sin makt över staden. Det finns tecken på att ISIS koncentrerade sina militära resurser i Syrien på slaget om Raqqa för att säkra staden.⁶³ Fram till erövringen av Mosul i juni 2014 utgjorde Raqqa ISIS' mest utvecklade försök att bygga eller driva regeringsinstitutioner. I en detaljerad studie, som till största delen utnyttjar källor från sociala medier, räknar Gabriel Garroum Pla upp en rad olika statliga institutioner i Raqqa som ISIS återöppnat som institutioner i sin nya stat, inklusive skolor, bagerier, mediainstitutioner och domstolar. Redogörelser från ISIS i

57 Lewis, *op cit*, s 19.

58 Abbas, "Can Islamic State Keep Control of Mosul?", *Al-Monitor*, 14 november 2014.

59 International Crisis Group, "Iraq: Falluja's Faustian Bargain", *Middle East Report*, nr 150, 28 April 2014, s 6.

60 Al-Jazeera på arabiska, 2014, "*Sitara 'Al-Majlis Al-Askari Li-Thuwar Al-Asha'ir' Fi Al-Falluja*".

61 International Crisis Group, "Iraq: Falluja's..."; "Al-Fallujah Bi-Wadar Naza'a Bayn Musalaha Al-Asha'ir Wa Da'ash", *Al-Hayat*, 3 maj 2014, på arabiska.

62 Holliday, "The Opposition Takeover in Al-Raqqa", *Institute for the Study of War: Backgrounders*, 15 mars 2013.

63 Lewis, *op cit*, s 17.

sociala media hävdade att ett kansli för Konsumentskydd kollar efter förfälskade mediciner, Awqaf-departementet (Religiösa donationer) samlar in skatter och hyror från butiker, medan Förenade insamlingskansliet samlar in betalning för elektricitet, vatten och telefonräkningar. Dessa tjänster tillhandahölls i ett styrelseskick som också innefattar spektakulära uppvisningar i offentligt våld, såsom regelbundna offentliga avrättningar och korsfästning av offrens kroppar, offentlig bränning av olagligt material som alkohol och cigaretter, och införande av kontrollställen av ”värdighet” där medborgarna förhöras om hur de personligen följer ISIS’ version av de sunnimuslimska ritualerna.⁶⁴

Det finns ont om rapporter från Mosul, men intervjuer med invånare i oktober och november 2014 antyder att ISIS försökte tillämpa ett liknande styrelseskick som det som införts i Raqqa. ”Mays”, en lärare, talar om förändringar av läroplanen, där påbud från ISIS förbjudit ämnen som konst och gymnastik och infört stränga klädregler för eleverna. ”Faisal” beskriver svår brist på vatten och elektricitet medan ”Nizar” berättar att de hem som tidigare ägdes av stadens kristna befolkning hade överlämnats till medlemmar i ISIS.⁶⁵ Andra anonyma rapporter via sociala media målar upp en liknande bild av akut vattenbrist i en stad som är överfull med flyktingar från andra ställen i Irak, bränslepriser som skjuter i höjden och utbredd skräck för ISIS’ repressalier mot oliktankande.⁶⁶

Övergången från gerillaaktioner till att sköta det dagliga livet i större städer skulle kunna öppna enorma motsättningar för ISIS. Raqqa är Syriens sjätte största stad och hade 2004 en befolkning på 220.000, medan Mosul är Iraks näst största stad med en befolkning på mellan 1,5 och 2 miljoner. På ett plan kommer de ökande sociala motsättningarna i de städer ISIS kontrollerar att ställa dem inför samma dilemman som alla härskare står inför: hur de ska balansera tvång och samtycke för att hindra dem de härskar över att upptäcka sin makt att störta systemet som förtrycker dem. Det är här ISIS’ kännetecken brutalitet kan bli en belastning lika mycket som en tillgång: skräck och fasa har en användning på kort sikt men är svåra att upprätthålla i all oändlighet.

På militär nivå utgör ISIS’ satsning på statsstatus också svåra utmaningar. Övergången från underjordisk gerillaverksamhet till mer konventionella väpnade styrkor, med territorium att förlora, kräver att de knyter ihop nya befälsstrukturer, tillhandahåller andra vapen och träning och behärskar en annan sorts taktik. Hittills har ISIS-krigarna kunnat utnyttja erövrad amerikansk utrustning,⁶⁷ men snabba framgångar kan lika snabbt tillintetgöras när försörjningslinjerna sträcks ut och krigarna måste avsätta resurser för att ta itu med bångstyriga befolkningar. Men det är ingalunda säkert att ISIS’ styre kommer att falla samman under tyngden av sina egna motsättningar, som det gjorde i Irak 2006. Andra faktorer som spelar in här är bland annat effekten av västs intervention. Jämte nyheter om missnöje och elände i de områden som de härskar över kommer också täta rapporter om hur USA:s bombningar tvingar andra beväpnade grupper att alliera sig med ISIS för att skydda sig själva. Soldater från Fria syriska armén och islamistiska fraktioner i Syrien rapporteras ha sökt alliera sig med ISIS i slutet av november [2014] när USA:s bombningar intensifierades.⁶⁸

64 Pla, *op cit*, s 35 och 27-28.

65 BBC News Online, “*Islamic State: Diary of Life in Mosul*”, 28 November 2014.

66 Beauchamp, “‘Water Is Available Two Hours a Day Only’: What an ISIS-Run City Looks like”, *Vox*, 21 oktober 2014.

67 Chulov och Lewis, “Isis Jihadis Using Captured Arms and Troop Carriers from US and Saudis”, *Guardian*, 8 september 2014.

68 Mahmood, “US Air Strikes in Syria Driving Anti-Assad Groups to Support Isis”, *Guardian*, 23 november 2014.

Kontrarevolutionen och den reformistiska islamismens kris

Den sista faktor som ligger bakom ISIS' uppkomst är den reformistiska islamismens kris under efterdyningarna till revolutionerna 2011 och den efterföljande kontrarevolutionen. De folkliga uppror som rullade över hela regionen i början av 2011 var fyllda av löften och faror för de stora islamistiska organisationerna, som al-Nadha i Tunisien och Muslimska brödrskapet i Egypten och Syrien. Gatuprotesterna och strejkerna lyckades skaka om maktstrukturerna och verkade ge historiska möjligheter för organisationernas ledare att förhandla fram nya öppningar åt sig själva inom staten, som vida översteg de blygsamma framsteg de hade gjort under åren av tålmodigt parlamentariskt arbete. Men de största reformistiska islamistiska organisationerna⁶⁹ som verkligen vann val och bildade regeringar, speciellt Muslimska brödrskapet i Egypten, fann sig fångade mellan å ena sidan den fortfarande mobiliserade rörelsen underifrån, och å den andra den gamla regimens återuppväckta strukturer. De lyckades inte hålla tillbaka de fortsatta sociala och politiska protesterna och återställa det "normaltillstånd" som tänkta investerare och stora delar av medelklassen krävde, och var lika oförmögna att verkligen konfrontera den "militärbyråkratiska statsapparaten" kärna, och gick från seger till tragedi inom loppet av ett år. Den egyptiska militärens störtande av Muslimska brödrskapets president Mohamed Mursi den 3 juli 2013 följdes av massmord på hans anhängare vid sittstrejker i Kairo och Giza och en kontrarevolutionär offensiv med syfte att sopa undan alla spår av revolutionen 2011. Denna offensiv riktades alltså inte bara mot brödrskapet, utan mot den lösliga koalition av krafter som hade samlats under upproret mot Mubarak: vänster- och liberala aktivister, strejkande arbetare och islamister utanför brödrskapet som identifierade sig med revolutionens grundläggande krav på bröd, frihet och social rättvisa.

På regional nivå kom det främsta stödet till Abdul-Fatah al-Sisis kontrarevolution från de stater som representerar kapitalen vid Persiska viken. De valde att återinföra Mubaraks gamla samhällsordning hellre än att agera via islamistiska reformister som Muslimska brödrskapet. Här gjorde regionens ojämna utveckling att kontrarevolutionen intensifierades. Skulle al-Sisi varit djärv nog att genomföra så omfattande brott utan tillförsikten att han hade Saudiarabiens, Förenade Arabemiratens (och på senare tid Qatars) massiva ekonomiska resurser bakom sig? Märk väl att Saudiarabiens wahhabitiska härskare tog sina beslut strikt på grundval av vem som skulle bli det säkraste kortet för att kunna återställa förutsättningarna för avkastning på deras investeringar, inte deras förmodade ideologiska samhörighet med islamistiska strömningar.⁷⁰ I Syrien kom kontrarevolutionen från två håll: en "sekulär" auktoritär regim som i själva verket såg ett sekteristiskt inbördeskrig som sin grundläggande överlevnadsstrategi, och senare ISIS' gradvisa framväxt som besegrade de andra fraktioner som var mot Assad för att genomdriva sitt styre över rebellockuperade områden, som beskrivits ovan.

Det har alltid varit sannolikt, att om de reformistiska islamistiska strömningarnas led nederlag mot

69 "Reformistisk" används här för att peka på var dessa organisationer befinner sig bland de islamistiska organisationernas högst varierande svar på läget, alltifrån gerillakrigföring med syfte att störta den existerande regimen till att dra sig undan samhället för att grunda en konservativ utopi, och vill inte antyda att dessa islamistiska organisationer kan likställas med socialdemokratiska organisationer. Se Alexander och Bassiouny, *Bread, Freedom, Social Justice: Workers and the Egyptian Revolution*, Zed Books 2014, kapitel 1, för mer om denna punkt.

70 Se min recension av Gilbert Achcars och Adam Haniehs nyligen utgivna böcker för mer om denna fråga (Alexander, "Capital and Resistance in the Middle East", *International Socialism* 143, sommaren 2014.)

återupprättade auktoritära regimer eller hamnade i skuggan av andra krafter, så skulle leda det till ett återupplivande av specifikt jihadistiska alternativ. Den egyptiska islamismens historia är fylld av exempel på en sådan pendlande rörelse. Sayyid Qutb, vars tankar om att det är tillåtet att göra uppror mot tyranniet har inspirerat generationer av jihadister, var en desillusionerad reformist som vände blicken mot terrorism eftersom konsolideringen av Gamal Abdel Nassers styre i Egypten övertygade honom att man varken kunde förlita sig på den existerande staten eller en folklig rörelse underifrån för att skapa den sorts samhälle han ville se.

De reformistiska islamistiska rörelsernas katastrofala nederlag i regional skala sammanstrålade med det irakiska samhällets speciella dynamik, och framhävde ISIS för en större publik och tillät den att tävla med al-Qaidas historiska ledarskap om lojalitet från personer som sökte efter framgångsrika, mäktiga organisationer som verkade vara förmögna att utmana imperialismen och diktaturena. ISIS är också tilltalande utifrån dessa rörelser nederlag eftersom den erbjuder falska förklaringar och skapar nya ledmotiv om offermentalitet och ger nya mål för deras ilska och besvikelse: shia-muslimer, kristna, ”oanständiga kvinnor”. En annan dynamik av frustration och främlingskap ligger högst troligt bakom ISIS’ rekrytering från Europa: ilska mot en ökande rasism och islamofobi inom ramen för ändlösa imperialistiska interventioner i Mellanöstern.

Det betyder dock inte att vi kan förvänta oss att se ISIS-liknande skådespel över hela Mellanöstern. Som denna artikel har skisserat har den speciella dynamiken i Irak samverkat med den syriska revolutionens nederlag och skapat en zon av intensiv konkurrens mellan regionala stater och nya politiska och militära aktörer, som ISIS själv, i Jazeeraregionen som ligger mellan Irak, Syrien, Turkiet och Kurdistan och dess inland. Dessa förhållanden existerar inte inom större delen av regionen, och än viktigare är att en stor del av resten av regionen har mycket större erfarenheter av den sorts kamp underifrån som är det verkliga alternativet till ISIS.

Det är också därför det är centralt att inse betydelsen av 2011 som ett brott med det förflutna. Den revolutionära krisen var både en explosion av samlade spänningar mellan de sociala och politiska sidorna av övergången från statskapitalism till nyliberalism (om vi kan använda sådana uttryck för en så tilltrasslad och komplicerad verklighet) och en möjlig *motsats* till hela denna process. Här är det viktigt att skilja mellan tanken att 2011 skapar möjligheter att *upphäva* nyliberalismen, med andra ord att återupprätta de statskapitalistiska regimer som regionens nationalistiska och stalinistiska vänster längtar efter och möjligheten att öppna vägen till ett helt annat sorts samhälle.

Till och med under den revolutionära vågens svindlande höjdpunkter, då regimer i hela regionen vacklade under trycket från de mäktigaste folkliga uppror världen hade upplevt på flera decennier, skulle det givetvis ha varit en mycket lång väg att färdas innan möjligheterna blev verklighet. Men det centrala är att revolutionerna 2011 gjorde det möjligt med en annan framtid än nyliberalismen. Dessutom var det först av allt inverkan från miljontals vanliga människor som utlöste den revolutionära krisen, och det är framförallt detta som är skälet till att revolutionerna skulle kunna ha *upphävt* de tidigare årtiondenas utveckling. De marscherade på gatorna, gick ut i strejk, ockuperade arbetsplatser, organiserade folkliga kommittéer, bröt upp regimernas tortyrkammare och tog till vapen i en skala som få hade trott vara möjlig. Det fanns inget oundvikligt i den revolutionära explosionen 2011. Denna spricka var inte bara ett naturligt resultat av tektoniska plattor som

flyttade sig eller en omgruppering av stjärnorna: den skapades av kampen underifrån.

Och det är ingen slump att denna kamp från början var djupt antisekteristisk, både till form och innehåll. Antisekteristiska banderoller, paroller och rop dominerade Tahrirtorget i Egypten under upproret mot Mubarak, och de var ledord för de inledande skedena under upproren i Bahrain och Syrien. Den revolutionära vågen utlöste också en massrörelse mot sekterismen i Libanon för första gången på årtionden. Det var ingen tillfällig avvikelse utan ett uttryck för revolutionernas klassinnehåll: de verkliga horisontella klyftor som förenar arbetare och fattiga i hela regionen mot nyliberalism och imperialism.